

MARIANNE LILJESTRÖM

Institutionaliserad heterosexualitet och undersökning av könssystem

*Hur ska man förstå det ständiga
reproducerandet av könsojämlikheten?
Marianne Liljeström menar att man måste undersöka
samhällets sexuella struktur,
den institutionaliserade heterosexualiteten. Denna utgör
enligt henne ett ideologiskt-politiskt
system som återskapar manlig dominans, bl a genom
»erotisering av kvinnoförtrycket».*

För en seriös förståelse av könssystem, räcker det enligt min uppfattning inte med att ifrågasätta könsojämlikheten eller kön/genus i betydelsen kvinnans olikhet i relation till mannen. Själva begreppen »man» och »kvinna» i deras relation till varandra bör ifrågasättas. Sålunda är det inte nog med att enbart understryka den vida omfattade uppfattningen, att genus är en kulturell och symbolisk konstruktion och att beskriva dess synliga manifestationer. Det krävs en analys och dekonstruktion av den djupt liggande strukturella hierarki, som utgör kärnan i könsrelationerna. Detta i sin tur kräver ett allvarligt uppmärksammande av samhällets sexuella struktur, av den institutionaliserade heterosexualiteten, och även ett ifrågasättande av själva villkoren för det »heterosexuella sociala kontraktet» (Wittig), som sammanbinder samhällelighet, kultur och subjektivitet.

Inom det feministiska teoretiserandet i Norden har sexualitets/heterosexualitetsproblematiken haft en rätt undagömd, ja, nästan osynlig plats. Detta faktum beror, så vitt jag kan se, på två sinsemellan sammanhängande omständigheter: å ena sidan har kvinnoforskningen i Norden ofta med skepsis förhållit sig till det radikalfeministiska, mer eller mindre essentialistiska tänkande, inom vilket sexualitetsproblematiken behandlades, speciellt under 1970-talet. Senare, under 1980-talet, har sexualitetsfrågan tagits upp av

framför allt socialkonstruktionistiska teoretiker (sådana som har uppfattningen att könskillnader är konstruerade inte medfödda). Trots att socialkonstruktionismen är väl förankrad i den nordiska kvinnoforskningen, har detta inte hos oss i nämnvärd grad inspirerat till en problematisering av sexualitetskonceptionerna. Detta synes mig, å andra sidan, sammanhänga med den starka marxistiska teoretiska traditionen i Norden.

Med en mild överdrift påstår jag, att den marxistiska traditionen (i samband med avsaknaden av en tradition, som hävdar betydelsen av teoretisk pluralism), lett till en prioritering av studier om kvinnoarbetets olika aspekter samt till en uppfattning om sexualitetsproblematiken som en »andra rangens» fråga.¹ Omhuldandet av denna tradition kan utgöra en broms för utvecklingen av feministiskt tänkande i Norden. Låt oss alltså även på dessa breddgrader djupare involvera oss i diskussionen om sexualitets/heterosexualitetsproblematiken inom feministiskt teoretiserande.

Teoretiska synvinklar och begreppsdefinitioner

Socialkonstruktionismens inflytande inom det feministiska teoretiserandet i Norden har resulterat i en allt vidare användning av begreppet genus (gender) i stället för det tidiga-

re kön. Yvonne Hirdman, professor i kvinnohistoria i Göteborg, anser att »... genus kan förstås som föränderliga tankefigurer 'män' och 'kvinnor' (där den biologiska skillnaden alltid utnyttjas) vilka ger upphov till/skapar föreställningar och sociala praktiker, vilka får till följd att också biologin kan påverkas/ändras – med andra ord, det är en mer symbiotisk kategori än 'roll' och 'socialt kön'» (Hirdman 1988, s 51).

Trots att Hirdman kritiserar användningen av begreppet »socialt kön» bl a på grund av dess »implicita dikotomiserande funktion» (ibid s 50), överskrider hon inte (eller ens problematiserar i nämnvärd grad) det åtskiljande, av det biologiska och det sociala som även inryms i genusbegreppet. Inom detta begrepp är det sociala/kulturella fortfarande det viktigaste (vilket ju även ersätts av begreppet kön med genus implicerar).² Jag kommer här att använda det »gamla» begreppet kön i stället för det »nya», genus. Detta med avsikten, att dels betona vikten av en *strävan* efter att överskrida ett dikotomiserande tänkesätt, dvs vikten av att motätta sig ett åtskiljande av det biologiska från det sociala, det materiella från det diskursiva, *kön från genus*; dels för att jag anser att på basis av ovan uttalade strävan kan begreppen kön och genus uppfattas ha samma innebörd (frågan problematiseras ytterligare nedan).³

I denna artikel kommer jag att koncentrera mig på och begränsa mig till frågor som berör heterosexualiteten både som dominerande diskurs (tanke-system) och framför allt som makt- och tvångsinstitution. Därför kommer jag inte att explicit behandla kvinnlig sexualitet, homosexualitet m fl med denna problematik sammanhörande frågor.

Den *institutionaliserade heterosexualiteten* uppfattas här som ett ideologiskt-politiskt⁴ system av sociala relationer, inom vilket manlig dominans och kvinnlig underkastelse är institutionaliserade, sexualiserade och naturliggjorda. Begreppet *heterosexism* används för att speciellt betona den ideologiska/diskursiva dimensionen av den institutionaliserade heterosexualiteten. Till skillnad från sexism, som jag ser i första hand som en analyskategori av kvinnor som objekt och offer för förtryck, innefattar begreppet heterosexism en

analys av en hierarkiskt organiserad diskursiv könsrelation, i vilken både män och kvinnor agerar och deltar. I denna relation manifesteras manlig dominans i ett stort antal former, från direkt våldsutövning till paternalistisk omsorg. Kvinnlig underkastelse å sin sida (har likaså en mängd) orsaker, från rädsla till brist på valmöjligheter och alternativ. Ständigt framträder emellertid ett från tidig barndom föreskrivet och järnhårt marknadsfört normsystem för kvinnor, samt heteroverklighetens⁵ påtvingenhet, dess obligatoriska karaktär. Den heterosexistiska värdeuppsättningen premierar hierarkiskt könsbundet beroendeskap och nedvärderar förbindelser och tillgivenhet mellan kvinnor; den underminerar därför kvinnors autonoma strävanden och förmåga att påverka sin omgivning.

Heterosexismen och naturliggörandet av sexualiteten

I enlighet med den dominerande heterosexistiska könsmodellen måste det för att kroppar ska »gå ihop», dvs »överensstämma» med varandra och på detta sätt bli begripliga, finnas ett stabilt kön, som uttrycks genom stabila könsroller och könsuppfattningar (det maskulina uttrycker det manliga och det feminina det kvinnliga). Den skapade könsolikheten anses naturlig och komplementär, vilket gör heterosexualiteten – framför allt på den biologiska reproduktionens nödvändighet och krav – lika »naturlig».

Ett nödvändigt och grundläggande postulat inom den heterosexistiska matrisen är den vedertagna uppfattningen om sexualiteten som given, förutbestämd och naturlig. Sexualiteten framställs som ett *ting*, en fixerad egenskap hos människorna. Sålunda kan den identifieras som inneboende i vissa objekt, vanligtvis könsorganen, vilka på detta sätt blir synonyma med sexualiteten själv. Denna uppfattning leder, för det första, till att det är omöjligt att förstå sexualiteten utanför det område där den uttrycks, dvs vad folk *gör* sexuellt utgör deras sexualitet. För det andra tenderar uppfattningen om en primär, naturlig sexualitet (heterosexualitet)

inom individerna att stärka uppdelningen mellan det privata och det offentliga, dvs det sexuella hör till familjelivets, konsumtionens och det personligas (och därmed till psykologins och biologins) område, medan det offentliga (som bekant) utgörs av arbetets, produktionens och politikens område (se om detta Padgug 1989 s 16-19).

Sexualiteten existerar emellertid inte »utanför» de sociala konstruktionerna. Biologin *försakar inte* mänskligt beteende; det sociala kan inte »skalas bort» för att blotta den biologiska/naturliga människan. Således finns det inte heller någon abstrakt eller universell sexualitet. De uppfattningar som vidhåller detta, är insnärjda i en eller annan form av biologism.⁵ Biologismen i sin tur utgör grunden för normativa könsbundna attityder till sexualitet, dvs den fastslår vad som är »passande/opassande», »hälsosamt/skadligt», »normalt/perverst» sexuellt och könsbaserat beteende.

Inom feministisk teoribildning om sexualitet har frågan om förhållandet mellan det naturliga och det sociala utgjort den mest polariserade diskussionen mellan »essentialister» och »konstruktionister». Kategoriskt uttryckt är åsiktskillnaderna dem emellan följande: det naturliga är för essentialismen undertryckt av det sociala, medan för konstruktionismen är det som anses »naturligt» producerat av det sociala. Och vidare: för essentialismen har kroppen/det biologiska en ren, försocial, prediskursiv plats; det biologiska är »alltid redan» (Derridas »*toujours déjà*», som i sig implicerar närvaron av en oreducerbar »kärna») där, medan för konstruktionismen är kroppen »alltid redan», ipso facto, kulturellt kartlagd.

I de ovan framförda åtminstone till synes motsatta uppfattningarna, sker inom båda ett *åtskiljande* av det biologiska från det sociala: i essentialismen är det biologiska det primära, till vilket adderas ideologiska och kulturella faktorer. Konstruktionismen, som starkt kritiserat denna additionsmodell, betonar interaktionen, det inbördes beroendeförhållandet, mellan det biologiska och det kulturella. Fortfarande opererar alltså konstruktionismen med potentiellt åtskiljbara komponenter. Ett ersättande av essentialism

med konstruktionism eller kön med genus, är kanske ändå inte en lösning på problemet med det biologiska. Biologin försvinner inte med att poängtera att kroppsliga erfarenheter alltid är socialt förmedlade.⁷ Det materiella i det kroppsliga/biologiska, likväl som den sociokulturellt konstruerade sexualiteten inom existerande maktrelationer, bör alljämt teoretiseras.

Även bland feminister har i samband med behandlingen av sexualitetsproblematiken framkommit en diskussion om existensen av en, främst inom det omedvetna, lokaliserad sexualitet »före» eller »utanför» den pateralistiska heterosexuella diskursen eller »efter» denna diskurs som postgenital sexualitet (dvs en sexualitet som ej är kopplad till könsorganen). Denna diskussion är förknippad med problemet om kön som något som existerar »före» eller »utanför» genus. Att försöka tänka ut och beskriva en sexualitet »oförstörd» av diskursen, implicerar att sexualiteten är en föregångare till diskursen.⁸ Dessa »före» och »efter» diskursen utgör en temporal uppställning av händelser, som implicerar att det finns en sexualitet som på något sätt undflyr hegemonistiska förbud och påbud beträffande sexuellt beteende. Frågan gäller således, om vi kan ha tillgång till en sexualitet som är »utanför» maktrelationer.

Om sexualiteten är socialt konstruerad inom existerande maktrelationer, är uppfattningen om en sexualitet »före», »utanför» eller »bortom» makten en kulturell omöjlighet. Lika omöjligt är det att åtskilja sexualiteten från dess förhärskande sociala arrangemang, dvs från heterosexualiteten och därmed från könskategorierna. Enligt den amerikanska rättsvetaren Catharine MacKinnon är heterosexualiteten den dominerande *könsbaserade* formen av sexualitet. Därför är sexualitetens plats i kön och könets plats i sexualiteten oskiljbara, dvs sexualiteten är lika könsbaserad som kön är sexualiserat. Således anser hon, att i ett samhälle där den socialt konstruerade könskategorierna förtrycker kvinnor genom sexualitet, är sexualitet och heterosexualitet väsentligen samma sak. Detta ska emellertid inte tolkas som att homosexualiteten inte existerar, endast så att denna kan vara lika könsbestämd som heterosexua-

liteten (jfr MacKinnon 1987 s 60).

En likartad tankegång framförs av den franska feministen Monique Wittig: könskategorin hör till ett system av påtvingad heterosexualitet, som i sin tur opererar via påtvingad reproduktion. »Kvinnligt» och »manligt» existerar enligt Wittig endast inom ramen för den heterosexuella diskursen, som hon benämner »the straight mind». Dessa termer är samtidigt naturliggjorda och håller själva diskursen dold och skyddad från radikal kritik.⁹ Hon anser att det inte skulle finnas skäl att indela kroppar i kvinnliga och manliga, ifall denna uppdelning inte skulle tjäna den institutionaliserade heterosexualitetens behov och legitimera denna genom att göra den till något naturgivet.

Detta innebär att ett förkastande av uppfattningen om sexualiteten som naturenlig

utgör en nödvändig förutsättning för utvecklandet av en teori om institutionaliserad heterosexualitet och också för skapandet av motstånd mot heterosexismens praktik.

Heterosexualiteten som institution

I sin vida uppmärksammade och omdebatterade artikel »Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence»¹⁰ befattar sig den amerikanska författaren, poeten och feministiska teoretikern Adrienne Rich med en kritik av heterosexualiteten som *politisk institution*¹¹ och fastslår att en utmaning av denna – som ett av den manliga dominansens och maktens brohuvud – är en fundamental och nödvändig del av feministisk politik.¹²

Enligt Rich innefattar heterosexualiteten som institution en omfattande samling av

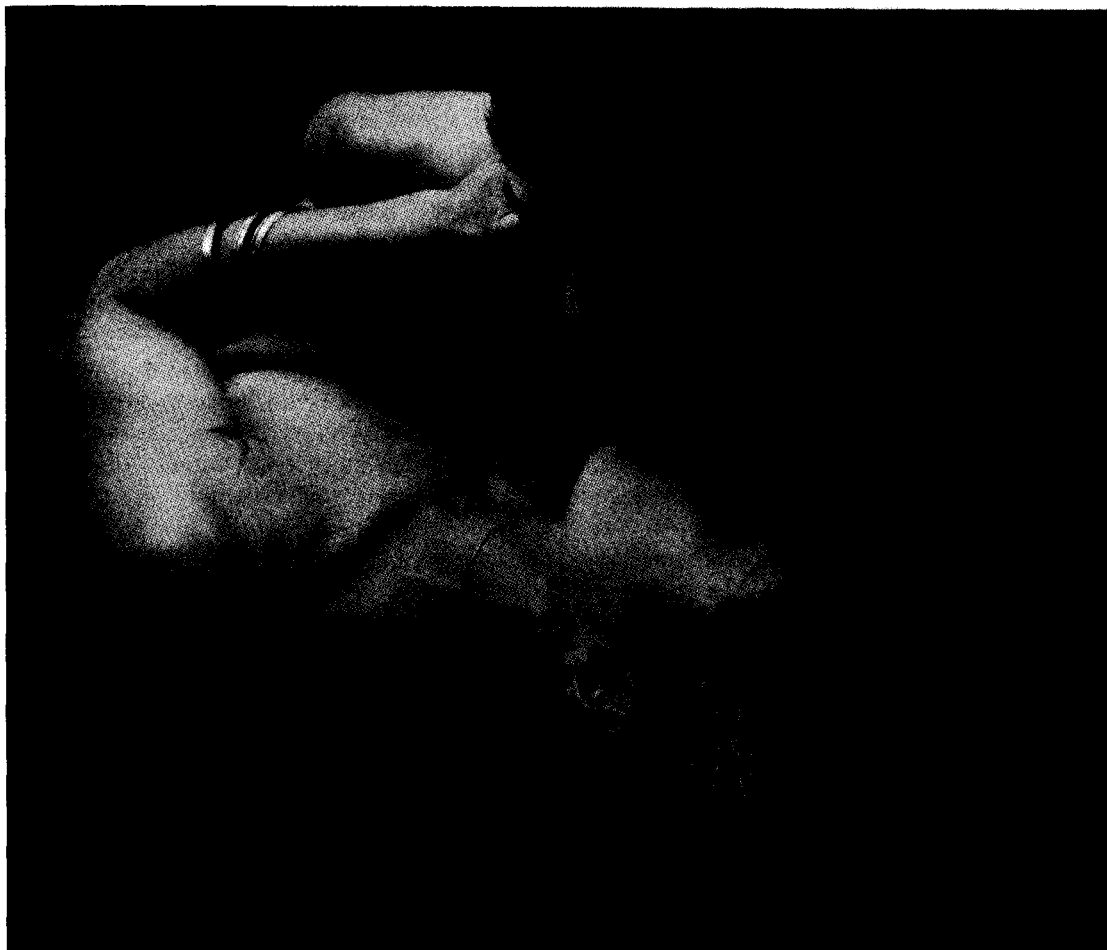

Foto: Anne Mossberg.

maktmedel, som sträcker sig från fysisk brutalitet till kontroll av medvetenhet. Den skapar uppfattningar och förhållanden, inom vilka valmöjligheter ges eller blockeras och formar således villkoren för kvinnors liv. Dessa villkor kräver att kvinnor blir vad som definieras som »normala», dvs kvinnor, vilkas mest intensiva psykiska och fysiska energier riktas mot män. Den viktigaste funktionen hos detta system av påtvingad heterosexualitet är att garantera manlig rätt till fysiskt, ekonomiskt och emotionellt tillträde till kvinnor (Rich 1986 s 39, 50).¹³

Därmed institutionaliserar detta system manlig sexuell dominans och kvinnlig sexuell underkastelse. Med utgångspunkt i den organiserade exploateringen av kvinnors sexualitet, definierar Catharine MacKinnon den institutionaliserade heterosexualiteten på följande koncisa sätt: heterosexualiteten är systemets struktur, kön och familj dess stelnade former, könsroller dess personifierade, generaliserade kvaliteter, reproduktionen dess konsekvens och kontroll dess fråga (MacKinnon 1982 s 2).

Både MacKinnon och Rich anser att en analys av könsarbetsfördelningen måste beakta den institutionaliserade heterosexualiteten. De har försökt peka på skärningspunkten mellan påtvingad heterosexualitet och ekonomi. MacKinnon har gjort detta i sitt arbete om sexuellt ofredande av arbetande kvinnor, ett arbete som Rich i sin tur baserar sina tankar på. Enligt Rich påvisar bl a detta arbete att »... women in the workplace are at the mercy of sex as power in a vicious circle. Economically disadvantaged, women – whether waitresses or professors – endure sexual harassment to keep their jobs and learn to behave in a complaisantly and ingratiatingly heterosexual manner because they discover this is their true qualification for employment, whatever the job description» (Rich 1986 s 41).¹⁴

Rich kritiseras av socialist-feministen Ann Ferguson, som påpekar att heterosexualiteten kan vara *en* av den manliga dominansens mekanismer, men att den inte är den enda eller ens en tillräcklig maktfaktor. Ferguson vill från heterosexualitet *analytiskt* åtskilja sådana faktorer som manlig kontroll över kvin-

ornas biologiska reproduktion, kontroll av staten och den politiska makten samt ekonomiska system innefattande diskriminering på basis av klass och ras. Ferguson tillskriver (i marxistisk stil) heterosexualiteten en ideologisk roll, sekundär i förhållande till den materiella (ekonomiska) basen (Ferguson 1982 s 159. Se även Zita 1982 s 172–176). Hon erkänner med andra ord existensen av en heterosexistisk ideologi, men inte en institution, ett strukturellt system av heterosexualitet som genomsyrar alla samhällslivets områden.

Ferguson anser även att Rich, genom att utpeka heterosexualiteten som »huvudmekanism» för manlig dominans, »romantiserar lesbiskhet». Som lesbisk feminist anser Rich emellertid, att kritik eller försvar av heterosexuella kvinnors individuella relationer inte är grunden för en kritik av institutionaliserad heterosexualitet.¹⁵ Rich anser att själva frågan om ett fördömande av kvinnors heterosexuella relationer är fel: enligt henne har vi blivit splittrade av ett virrvarr av falska dikotomier, som hindrar oss från att se heterosexualitetens institution som helhet. Givetvis existerar det inom denna institution kvalitativa erfarenhetsskillnader, men det är bristen på valfrihet och alternativ som kvarstår som den outtalade och icke erkända realiteten för kvinnor (Rich 1986 s 67).

Existensen av kvalitativa erfarenhetsskillnader bland kvinnor inom den institutionaliserade heterosexualiteten ser jag som viktig att poängtera: å ena sidan betyder denna att maktmekanismernas närvaro inom sexualiteten inte är synonym med ett enkelt befästande och uppehållande av en heterosexistisk och fallogocentrisk maktordning. Den påtvingade heterosexualitetens reglerande praktik *strävar* efter att göra könsidentiteten och den sexuella identiteten enhetliga. Detta betyder, att en uppluckring av könsidentiteten och den institutionaliserade heterosexualitetens krav kan ske enbart via en *politisk* analys av densamma, en analys som beaktar maktens villkor. Å andra sidan, betyder denna poängtering att kvinnorna inte uppfattas eller definieras som en enhetlig grupp. Från den postmodernistiska inriktningen inom feministiskt tänkande – med dess tyngdpunkt i

problematiseringen av begreppet differens – har framför allt MacKinnon kritiserats för en påstådd eliminering av olikheter och skillnader mellan kvinnor och därför för en totalisering av kvinnors erfarenheter. Hennes tänkande anses vara extremt reduktionistiskt till sitt innehåll.¹⁶ Jag anser att kritiken är förenklad: MacKinnon utreder explicit sin uppfattning om det gemensamma och det specifika i kvinnors situation och erfarenheter:

»...it is important to my comprehension of the situation of all women that all women are not the same. That's what *they* think – all women are the same. That does not mean we have nothing in common. The specificity of each woman's situation, all of our particularities, to frame a dialectical sentence, makes up our commonality... My suggestion is that what we have in common is not that our conditions have no particularity in ways that matter. But we are all measured by a male standard for women, a standard that is not ours» (Mac Kinnon 1987 s 76).

Poststrukturalismens relativism står i uppenbar konflikt med både MacKinnons och Richs strävan att definiera en central och avgörande kategori för förståelse av kvinnoförtryck.

Heterosexualitet och makt: Erotisering av kvinnoförtryck

Heterosexualitetens innebörd, både som ideologi och institution, framträder i form av diskurs samt makt och kontroll. Därför kan den institutionaliserade heterosexualitetens kategori användas för att analysera innehållet i det hierarkiskt organiserade maktförhållandet mellan könen, dvs männens makt och kontroll över kvinnorna på alla samhällslivets områden och framför allt över kvinnornas fruktbarhet och sexualitet.

Inspirationen till att betrakta sexualiteten *diskursivt* finner många hos Michel Foucault, framför allt i hans arbete om sexualitetens historia. Enligt honom, är det viktigare, än att se denna historia som en skiftning från repression till tolerans,¹⁷ att man uppmärksammar »talet om könet»; vem som talar om det, var och utifrån vilka ståndpunkter, vilka institutioner som eggat en till detta tal, som sprider och magasinerar vad som sagts osv, näm-

ligen hela den »diskursiva företeelsen», könets »omsättning i tal» (Foucault 1980 s 19 – 20). Därför bör sexualitetens historia »... i första hand skrivas som diskursernas historia» (ibid s 90).

Foucault uppfattar sexualiteten som genomsyrad av maktrelationer och hans arbete går i första hand ut på att påvisa sambandet mellan sexualitet, makt, klass och lagar. Köns-kategorin, ser han som förorsakad av sexualiteten: »... det är den (sexualiteten) som har givit upphov till begreppet kön som ett för dess funktion nödvändigt spekulativt element» (ibid s 198).¹⁸ För Foucault är kroppen inte »könsbestämd» innan den determineras inom en diskurs, där den utrustas med en »idé» om ett naturligt eller essentiellt kön. Kroppen får betydelse inom en diskurs endast i sammanhang med maktrelationer. Sexualitet är således en historiskt specifik organisering av makt, diskurs, kroppar och affekter. Som sådan producerar den »kön», som en artificiell konception, som effektivt utvidgar och undangömmar de maktrelationer som är ansvariga för dess ursprung. Detta alltså enligt Foucault.

Hos Foucault är således köns-kategorin ett instrument och ett resultat av en reglerande sexuell ordning. Vad som emellertid förblir oklart hos honom är *innebörden* i denna reglering. Är den reproduktiv, heterosexuell eller något annat? Skapar denna reglering manliga och kvinnliga identiteter, män och kvinnor? Bl a ovanrefererade feminister har, enligt min uppfattning, uttryckligen behandlat karaktären hos denna reglering med att påstå, att köns-kategorin hör till ett system av obligatorisk heterosexualitet, som opererar via ett system av påtvingad sexuell reproduktion.

Margaret Jackson har studerat 1900-tals-sexologi – framför allt Havelock Ellis', Kinseys samt Masters och Johnsons skrifter – och påvisat hur denna diskursiva företeelse, med dess psykologiska och medicinska analysmodeller, strävar efter att legitimera myter om den manliga sexualiteten – bl a föreställningen om mannens biologiskt bestämda sexuella behov, som är starkare än kvinnans och måste tillfredsställas. Denna sexologiska diskurs har också skapat en androcentrisk sex-

ualitetsmodell bli genom att fastslå att enbart coitus helt kan tillfredsställa både männens och kvinnornas sexuella drift (Jackson 1987 s 52–74). Inom denna diskurs universaliseras alltså manlig sexualitet till att tjäna som modell för all mänsklig sexualitet. Denna sexualitetsmodell uppfattar heterosexualliteten som den enda »naturliga» formen för sexuella relationer. Samtidigt avspeglar den värden och uppställer kriterier för manlig dominans och överlägsenhet och befrämjar på detta sätt männens kontroll över kvinnor. Sålunda innefattar den sexuella regimens reglering ett naturliggörande och en *erotisering av kvinnoförtrycket*, som undångömmar de reella maktrelationerna mellan könen, samtidigt som de bidrar till att bibehålla och reproducera manlig dominans.

En ytterligare konkretisering av den heterosexuella regimens karaktär kan företas genom att närmare betrakta *hur* männens makt och kontroll över kvinnor manifesteras via denna ordning. I sin behandling av heterosexismens ideologi om manlig supremati, definierar Andrea Dworkin vissa grundläggande drag i denna. Trots att jag här speciellt vill betona det sista i raden, nämner jag dem alla, enär de bildar en enhet och står i inbördes relation till varandra:

- 1) Män äger ett »jag», ett »själv», ett »jag är», som existerar a priori och som kvinnor, per definition, saknar.
- 2) Makt är en fysisk styrka, som används mot de som är svagare. Männens fysiska överlägsenhet i förhållande till kvinnor förverkligas framför allt pga att de gör kvinnor fysiskt svagare.
- 3) Makt möjliggör terrorisering; »jaget» och den fysiska styrkan kan utnyttjas för att ingjuta rädsla. Det sker genom terrorns handlingar (våldtäkter, misshandel, våldshot, verbalt och kulturellt övervåld, mord, krig, etc), terrorns symboler (t ex vapen, knivar, knytnävar samt fallos som terrorns gömda symbol) och legenden om terror (berättelser om skrämmande manlig våldsutövning).
- 4) Män har makt till namngivning eller benämningar. Denna uppehålls med våld och styrka. Mannen benämner kvinnan som svag; han säger att hon vill bli våldtagen; fast-

än hon säger nej, fastslår han att detta betyder ja; han betecknar henne som intuitiv och emotionell; han benämner olika grader av våld och misshandel för »sex»; han misshandlar henne som »bevis på kärlek»; hon får beteckningen »hora» ifall hon tar sexuell initiativ osv. Således uppehåller han aktivt benämningens makt genom styrka och våld samt berättigar våldet genom sin makt till benämning.

5) Män innehar ägandets makt. Denna inkluderar kvinnor.

6) Pengarnas makt är manlig. Pengar symboliserar maskulinitet och i förhållande till dem utgör sexualiteten och kvinnorna varor.

7) Män har makt över sexualitet. Genom benämningens makt påstår män att sexualitetens makt finns i kvinnor, enär erektionen är ofrivillig: han reagerar på en stimulans eller eggelse, som han inte är ansvarig för, därför att den hör till hans »natur». Han reagerar alltså på en kvinnlig provokation. Genom sin makt och den institutionaliserade heterosexualliteten tvingar han emellertid också kvinnan att underkasta sig hans definition av henne som ett sexuellt objekt. Han tvingar henne m a o att bli den faktor som förorsakar hans erektion. Om hon emellertid inte är detta ting såsom han vill, om hon är mera eller mindre än vad han vill, blir han rasande och straffar henne. Således är sexualitetens makt, enligt Dworkin, såsom den manifesteras i handling, attityder, kultur och symboler, uteslutande en manlig domän (se närmare Dworkin 1989 s 13–24 och även Rich 1986 s 36–38).

Även Rich poängterar att den påtvingade heterosexualliteten uppehålls med hjälp av makt och styrka och är oskiljbar från våldsutövning. Hon refererar till MacKinnon, som i sitt arbete från 1979 ställer frågan om kvalitativa skillnader mellan sexuellt ofredande av kvinnor, våldtäkt och heterosexuellt samlag. I detta sammanhang kritiserar MacKinnon Susan Brownmiller (1975) för att beteckna våldtäkt som våld och samlag som sexualitet. Hon anser, att ifall våldtäkt avlägsnas från sexualitetens område, kan vi fördöma våldtäkt utan att behöva ställa några frågor om i vilken grad den institutionaliserade hetero-

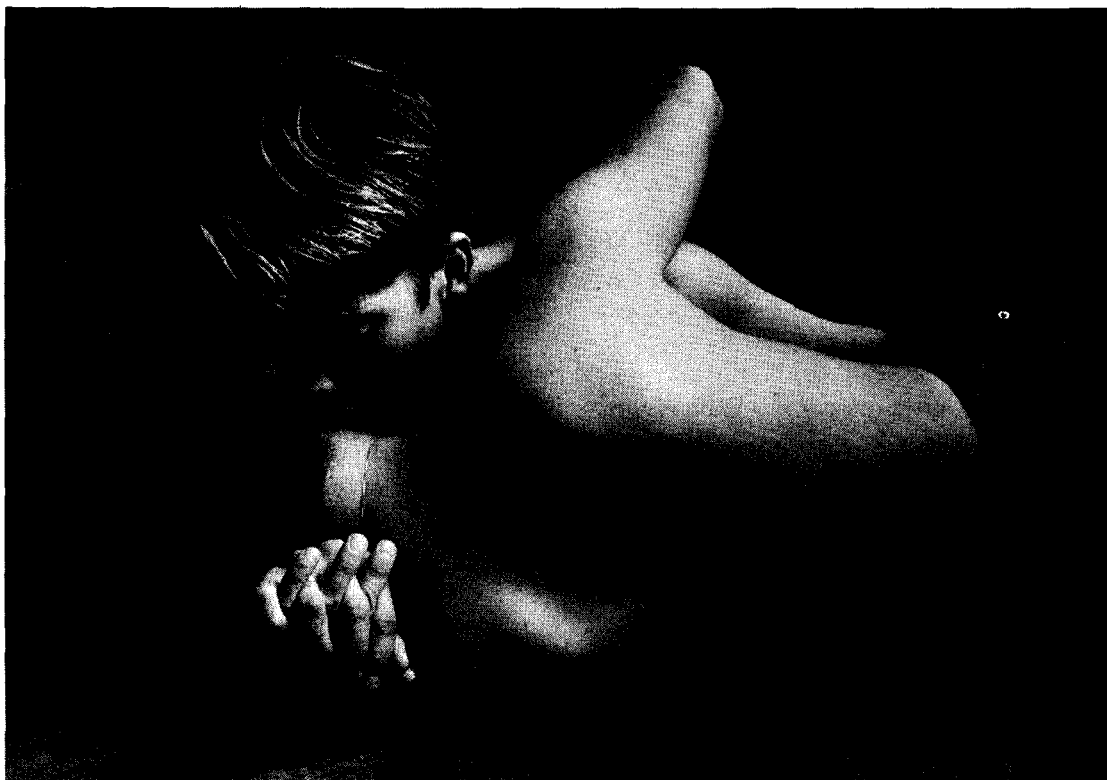

Foto: Anne Mossberg.

sexualiteten uppfattar våld som en normal sida av könsumgänte.

MacKinnon definierar sexualiteten som den primära samhällsliga sfären för männens makt. Sexualitetens centrala betydelse som maktfaktor baseras på sådana väsentliga frågor i kvinnors liv och erfarenhet som abort, födelsekontroll, tvångssterilisering, våldtäkt, våld inom hemmet, incest, sexuellt ofredande, prostitution, pornografi etc. Enligt henne började den feministiska forskningen i dessa frågor med att avslöja de attityder som legitimerar kvinnors ställning, bli det ideologiska hölje som omsluter kvinnokroppen. Närmare studier påvisade att frågorna i själva verket var sexuella (MacKinnon 1982 s 16).

Sålunda organiserar sexualitetens innehåll, dess formande, inriktning och uttryck samhället i kön, män och kvinnor, vars relation är ett hierarkiskt uppbyggt dominans- och kontrollförhållande. Könsuppdelningen utgör basen för den totalitet av sociala relationer, som av många feminister har beteck-

nats (och fortfarande betecknas) som patriarkat.¹⁹ Man kan alltså säga att den institutionella basen för detta patriarkat utgörs av samhällets heterosexuella struktur, där kvinnors sexualitet organiseras för männens användning, utnyttjande och konsumtion. Heterosexualitetens praktik utgörs även av den roll den spelar i konstruktion och reproduktion av könsdifferens inom språk, medvetenhet, symbolik, arbete osv. Denna sexualitet formas i kvinnornas liv till materiell verklighet framför allt via objektivering. Den heterosexuella objektiveringen utgör en primär process i kvinnornas underkastelse och i erotiseringen av kvinnoförtrycket: den sammanbinder handling med ord, konstruktion med uttryck, uppfattning med tvång samt myt med verklighet.

Avslutande kommentar

Begreppet kön har ovan definierats som en hierarkiskt organiserad *relation* av manlig dominans och kvinnlig underkastelse (vilket be-

tyder att beteckningen könsojämlikhet förefaller närmast som en tautologi). Detta komplicerade förhållande produceras och reproduceras i en komplex, mångbottnad och mångdimensionell process, oskiljbar från samhällets strukturer, institutioner och olika praxisformer. Detta perspektiv uppfattar samhället som ett *könssystem*. En dylik helhetskontext problematiserar den skenbara könsneutraliteten hos ekonomiska och politiska institutioner, strukturer och praktiker. Denna kontext är även nödvändig vid analys av hur kön formar andra dominansrelationer samt hur kön i sin tur präglas av dessa.

Enligt Yvonne Hirdman är könssystemets (hos henne genussystem) strukturalistiska idé att visa på den reproducerande kraften i detta (Hirdman 1988 s 57). Hon anser, att den hierarkiserande och dikotomiserande »genusproducerande verksamheten» utgör en av de viktigaste orsakerna till könssystemets bibehållande och vidareutveckling (ibid s 56). Men vad är det som uppehåller/reproducerar den könsbundna hierarkiseringen och dikotomiseringen? Vad är egentligen den »genusproducerande verksamheten» i detta sammanhang? Ett grunddrag i denna »verksamhet» är enligt min mening naturliggörandet och erotiseringen av kvinnoförtrycket, dvs den institutionaliserade heterosexualitetens grundläggande karakteristika.

Naturliggörandet och erotiseringen av kvinnoförtrycket ger män kontroll och makt över kvinnors kroppar, sexualitet och fruktbarhet samt arbetskraft. Denna kontroll förverkligas genom könsbunden socialisation, som definierar ett enormt antal könsbaserade beteenderegler, strävanden, ambitioner och livsmål; genom äktenskaps-, skilsmäsoch egendomslagar; genom reglering av abort och födelsekontroll; genom systematisk könssegregering inom arbetslivet; genom ekonomisk exploatering av kvinnors arbetskraft; genom diskriminering inom utbildning osv samt genom våld. Heterosexualiteten som institution och ideologi utgör en hörnsten i bibehållandet av männens makt. Utan analys av denna förefaller det omöjligt att förstå hur könssystem uppehålls och förnyas.

NOTER

- 1 Jfr Karin Widerbergs träffande påstående om att kvinnorna inom nordisk kvinnoforskning p g a detta »blivit underligt könslösa» (Widerberg 1987 s 60).
- 2 Jfr även den svenska antologin med den betecknande rubriken *Från kön till genus*, i vilken genus definieras som en kulturell tolkning av de biologiska skillnaderna mellan män och kvinnor: »...biologi upplevs alltid genom kultur, genom 'översättning' i termer av symboler och idéer... (kursiv,ML). Trots att det hävdas, att biologi inte 'talar' för sig själv, betonas att det symboliska måste isärhållas från det biologiska» (*Från kön till genus* 1987 s 11, 21).
- 3 Monique Wittig hör till de feminister som ej vill särskilja kön och genus. Enligt henne är könskategori i sig en genusbestämd kategori. I och med att kön/genus är en politisk och kulturell tolkning av kroppen, är genus inbyggt i kön och kön visar sig vara genusbestämt från första stund (se Wittig, 1981). I stil med Wittig ifrågasätter även Judith Butler åtskiljandet av kön och genus: »Are the ostensibly natural facts of sex discursively produced by various scientific discourses in the service of other political and social interests? If the immutable character of sex is contested, perhaps this construct called 'sex' is as culturally constructed as gender; indeed, perhaps it was always gender, with the consequence that the distinction between sex and gender turns out to be no distinction at all» (Butler 1990 s 7).
- 4 Här bör betonas ideologins *materiella* innebörd för att undvika den dualistiska motsättningen mellan »ideologi» och »verklighet». Följande citat av Wittig tycker jag är speciellt viktigt i detta sammanhang: »When we use the overgeneralizing term 'ideology' to designate all the discourses of the dominating group, we relegate these discourses to the domain of Irreal Ideas, we forget the material (physical) violence that they directly do to the oppressed people, a violence produced by the abstract and 'scientific' discourses as well as by the discourses of the mass media. I would like to insist on the material oppression of individuals by discourses...» (Wittig 1980, 105-06. Jfr även Hoagland 1989, 28-29).
- 5 Se om detta begrepp Raymond 1986 s 11.
- 6 Jfr även Denise Rileys påstående om att »...'biologism' as a dismissive category igno-

- res the fact that there really is a biology» (Riley 1984 s 2).
- 7 Rosi Braidotti anser att begreppet könsdifferens kan bryta ned den polariserade motsättningen bl a mellan språket och kroppens materialitet. Enligt henne pekar detta begrepp på den oundvikliga enheten av subjektet som bio-kulturell, bio-psyisk varelse. Kroppen är inte något prediskursivt, utan den är tröskeln till subjektiviteten, den är varken samman av sina organ, dvs en fixerad biologisk essens, och inte heller resultatet av enbart sociala villkor. Enligt henne bör kroppen framför allt tänkas som skärningspunkten av och samspelet mellan det biologiska och det sociala. Hennes strategi går ut på att vägra skilja den symboliska, diskursiva dimensionen från den materiella och historiska: könsdifferens är ett faktum, likväl som ett tecken i en lång historia, som konceptualiserat differens pejorativt (Braidotti 1989 s 95–97).
  - 8 Se i detta sammanhang Judith Butlers kritik av Gayle Rubins uppfattning om kön och genus som åtskiljbara (Butler 1990 s 74).
  - 9 Några av Wittigs viktigaste artiklar i detta sammanhang, se Wittig 1980, 1981 och 1985.
  - 10 Richs artikel skrevs ursprungligen 1978 för tidskriften *Signs* sexualitetsnummer. Den publicerades emellertid i denna tidskrift först 1980.
  - 11 Den första ansatsen till en analys av heterosexualiteten gjordes av Ti-Grace Atkinson i »The Institution of Sexual Intercourse» 1968 (Atkinson 1974). I denna artikel ser hon det heterosexuella samlaget som en manligt definierad akt, som stärker och uppehåller manlig överhöghet. Den tidigaste definitionen av heterosexualitet som institution har enligt Adrienne Rich funnits i den lesbiska feministiska tidskriften *Furies* grundad 1971 (se om detta Myron & Bunch 1975).
  - 12 År 1978 skrev hon i förordet till sin bok *On Lies, Secrets and Silence*: »It is high time that that institution (of heterosexuality) receive the same searching scrutiny that class and race have received and are receiving, and that the indoctrination of women toward heterosexuality be challenged just as feminists have challenged women's indoctrination into 'feminine' roles and behavior» (Rich 1979 s 17).
  - 13 »Historians need to ask att every point how heterosexuality as institution has been organized and maintained through the female wage scale, the enforcement of middle-class women's 'leisure', the glamorization of so-called sexual liberation, the withholding of education from women, the imagery of 'high art' and popular culture, the mystification of the 'personal' sphere, and much else. We need an economics which comprehends the institution of heterosexuality, with its doubled workload for women and its sexual division of labor, as the most idealized of economic relations» (Rich 1986 s 67).
  - 14 Amerikanen Julian S Murphy anser att heterosexualitet hellre borde betecknas som hetero-ekonomi, därför att den refererar till ett språk av utbyte, köpslående, köpande och säljande: »Heterosexuality is the economics of exchange in which a genderbased power structure continually reinstates itself through the appropriation of the devalued party in a duo-gendered system. Such reinstatement happens through each instance of 'striking deal' in the market of sex» (cit enl Hoagland 1989 s 29n).
  - 15 Rich har emellertid blivit kritiserad även för att hon är för tolerant gentemot heterosexualiteten (se närmare om detta Brunet & Turcotte 1988).
  - 16 »Ironically, MacKinnon's 'ontology' constructs a non-subject, a nonbeing. Another's desire, not the self's labor, is the origin of 'women'. She therefore develops a theory of consciousness that enforces what can count as 'women's experience – anything that means sexual violation, indeed, sex itself as far as 'women' can be concerned. Feminist practice is the construction of this form of consciousness: that is, the self-knowledge of a self-who-is-not» (Haraway 1990 s 201).
  - 17 Se framför allt Marcuse 1966 och Reich 1972. Jfr även den i USA bland feminister livligt pågående pornografidebatten, bl a Vance 1984 och Leidholdt & Raymond 1990.
  - 18 »...begreppet 'kön' (har) gjort det möjligt att sammanföra anatomiska element, biologiska funktioner, beteenden, sensationer, njutningar till en konstlad enhet och att låta denna fiktiva enhet fungera som kausal princip ... könet har alltså kunnat fungera som unik beteckning och universellt beteckningsinnehåll» (Foucault 1980 s 194).
  - 19 Se enligt min åsikt en mera lyckad definition av detta, Rich 1976 s 39–40.

LITTERATUR

- Atkinson, Ti-Grace, »The Institution of Sexual Intercourse» i hennes *Amazon Odyssey*, Link Books, New York, 1974.
- Braidotti, Rosi, »The Politics of Ontological Difference» i *Between Feminism and Psychoanalysis*, T Brennan, Routledge, 1989.
- Brownmiller, Susan, *Against Our Will: Men, Women and Rape*, Simon & Schuster, New York, 1975.
- Brunet, Ariane; Turcotte, Louise, »Separatism and Radicalism» i *For Lesbians Only: A Separatist Anthology*, red S L Hoagland/J Penelope, Onlywomen Press, London, 1988.
- Butler, Judith, *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, Routledge, 1990.
- Dworkin, Andrea, *Pornography: Men Possessing Women*, Dutton, New York 1989.
- Ferguson, Ann, »Patriarchy, Sexual Identity and the Sexual Revolution» i *Feminist Theory. A Critique of Ideology*, red N O Keohane, M Z Rosaldo, B C Gelpi, The Harvester Press, 1982.
- Foucault, Michel, *Sexualitetens historia I. Viljan att veta*, Gidlunds, 1980.
Från kön till genus. Kvinnligt och manligt i ett kulturellt perspektiv, red av Don Kulick, Borås 1987.
- Haraway, Donna, »A Manifesto for Cyborgs» i *Feminism/Postmodernism*, red L J Nicholson, Routledge, 1990.
- Hirdman, Yvonne, »Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning», *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 3/1988.
- Hoagland, Sarah, *Lesbian Ethics. Toward New Value*, Institute of Lesbian Studies, Palo Alto 1989.
- Jackson, Margaret, »Facts of Life or the Erotization of Women's Oppression? Sexology and the Social Construction of Heterosexuality» i *The Cultural Construction of Sexuality*, red P Caplan, Tavistock Publ, 1987.
- Leidholdt, Dorchen; Raymond, Janice, red, *The Sexual Liberals and the Attack on Feminism*, The Athene Series, Pergamon Press, 1990.
- MacKinnon, Catharine, *Sexual Harassment of Working Women: A Case of Sex Discrimination*, Yale Univ Press, New Haven, 1979.
- MacKinnon, Catharine, »Marxism, Method and the State: An Agenda for Theory» i *Feminist Theory. A Critique of Ideology*, red N O Keohane, M Z Rosaldo, B C Gelpi, The Harvester Press, 1982.
- MacKinnon, Catharine, *Feminism Unmodified. Discourses on Life and Law*, Harvard Univ Press, 1987.
- Marcuse, Herbert, *Eros and Civilization*, Beacon Press, Boston, 1966.
- Myron, Nancy; Bunch, Charlotte, red, *Lesbianism and the Women's Movement*, Diana Press, California, 1975.
- Padgug, Robert, »Sexual Matters: On Conceptualizing Sexuality in History» i *Passion & Power. Sexuality in History*, red K Peiss/C Simmons, Temple University Press, 1989.
- Raymond, Janice G, *A Passion for Friends: Toward a Philosophy of Female Affection*, Beacon Press, Boston, 1986.
- Reich, Wilhelm, *The Sexual Revolution*, Vision Press, London, 1972.
- Rich, Adrienne, *Of Woman Born. Motherhood as Experience and Institution*, Bantam Books, 1976.
- Rich, Adrienne, *On Lies, Secrets and Silence. Selected Prose 1966–1978*, Virago, London, 1979.
- Rich, Adrienne, »Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence» i hennes, *Blood, Bread and Poetry, Selected Prose 1979–1985*, Norton, New York, 1986.
- Riley, Denise, *War in the Nursery: Theories of the Child and the Mother*, Virago, London, 1984.
- Vance, Carol, »Pleasure and Danger: Toward a Politics of Sexuality» i *Pleasure and Danger. Exploring Female Sexuality*, red C Vance, Routledge, 1984.
- Widerberg, Karin, »Till en teori on kvinnoförtryck – barriärer och öppningar» *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 2–3/1987.
- Wittig, Monique, »The Straight Mind» *Feminist Issues*, vol 1, no 1 (Summer 1980).
- Wittig, Monique, »One Is Not Born a Woman» *Feminist Issues*, vol 1, no 2 (Winter 1981).
- Wittig, Monique, »The Mark of Gender», *Feminist Issues*, vol 5, no 2 (Fall 1985).
- Zita, Jacquelyn, »Historical Amnesia and the Lesbian Continuum» i *Feminist Theory. A Critique of Ideology*, red N O Keohane, M Z Rosaldo; B C Gelpi, The Harvester Press, 1982.

SUMMARY

Institutionalized heterosexuality and the construction of gender

In this article institutionalized heterosexuality is defined as an ideological-political system of social relations, within which male dominance and female subordination are institutionalized, sexualized and naturalized.

Because sexuality is socially constructed within existing power relations, it is impossible to separate »sexuality» from its dominant social arrangement, that is, from heterosexuality and therefore from the category of gender. The regulation of the sexual regime contains an eroticization of women's oppression, which hides the hierarchically organized gender relation, at the same time as it contributes to maintaining and reproducing male dominance.

The practice of heterosexuality consists of its role in construction and reproduction of gender differences in language, consciousness, symbolics, work etc. This sexuality is moulded to material reality in women's lives above all through reification. The heterosexual reification is a primary process in the subordination of women and in the eroticization of women's oppression. It combines deed with words, construction with expression, perception with force and myth with reality.

Within institutionalized heterosexuality qualitative differences of experience exist among women. This means, on the one hand, that women cannot be conceived of or defined as a uniform and homogenous group. On the other hand, this means that the presence of power mechanisms within sexuality is not synonymous with a simple securing and maintaining of a heterosexist and phallogocentric power order. The regulating practice of compulsory heterosexuality *strives* to make gender- and sexual identities uniform.

The basic characteristics of institutionalized heterosexuality, that is, the naturalization and eroticization of women's oppression, give men control and power over women's bodies. Without analyzing heterosexuality as institution and ideology, it seems impossible to understand how gender systems are maintained and reproduced.

Marianne Liljeström
Historiska Institutionen,
Åbo Akademi
Biskopsgatan 13, 2 tr
SF-205 00 Åbo
Finland